

ФЕДІР ПОТУШНЯК – ДОСЛІДНИК ГРАМАТИКИ МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

Анотація. Стаття розглядає маловідому працю визначного українського письменника, вченого Федора Потушняка (1910–1960) про церковнослов'янсько-українську граматику М. Лучкая (Будин, 1830). Найбільша увага приділена фольклорним матеріалам Ф. Потушняка (байкам, прислів'ям, приказкам, загадкам, народним пісням), які дослідник записав самостійно в українських говорах Закарпаття як аналогії до додатків граматики М. Лучкая.

Ключові слова: Федір Потушняк, Михайло Лучкай, Закарпаття, граматика української мови, український фольклор, українська фраземіка.

Summary. The article deals with the little known work by Fedir Potushnyak (1910-1960), a distinguished Ukrainian writer. His work is devoted to the church-slavonic Grammar by M. Luchkai (Buda, 1830). The most attention is paid to folklore materials of F. Potushnyak (i.e. fairy tales, proverbs, riddles, popular songs etc.), which were compiled in Transcarpathia as analogies to appendixes in M. Lutchkai's Grammar Book.

Key words: Fedir Potushnyak, Michailo Lutchkai, Zakarpattja (Transcarpathia), Grammar of Ukrainian, Ukrainian folklore, Ukrainian phraseology.

Михайло Лучкай (1789–1843) – відомий український мовознавець, історик-фольклорист, публіцист, педагог, церковний діяч – залишив значну за обсягом спадщину. Визначною його працею є 5-томна “Історія карпатських русинів”, написана латинською мовою, що більше півтора століття пролежала в рукописі і тільки в кінці ХХ – на початку ХХІ століття вперше перекладена й опублікована сучасною українською літературною мовою у Пряшеві (Словаччина) та в Ужгороді. Він видав у Будині 1831 року двотомник “Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока”, мова яких хоч і церковнослов'янська, але насичена народнорозмовною лексикою. У 1815 році написав першу в Україні працю про ефіопські мови “Словник і алфавіт” (в рукописі), підготував проспект словника латинською мовою (“Роздуми про укладання та видання ... русько-латинсько-угорсько-німецького словника на основі священних та літургійних книг”, почав укладати його (зберігся рукопис на літери А–Б). Проте найвідомішим Лучкаєвим здобутком стала граматика, теж латиномовна, що під назвою “Grammatica Slavico-Ruthena” надрукована в Будині 1830 року.

За оцінкою П. М. Лизанця, важливість цієї праці для українського мовознавства і славістики полягає в тому, що в ній уперше подано докладний опис фонетичної і граматичної системи українських говорів Закарпаття.

Граматику вже в ХІХ ст. була відома в слов'янському світі, її знали й використовували вчені-славісти В. Копітар, Я. Коллар, П.-Й. Шафарик, І. Срезневський, Ф. Міклошич, В. Ягич та ін. [7 : 243].

В. В. Німчук підкреслив, що саме слов'яно-українська граматику, яка містила зіставно-порівняльний опис фонетичної (орфографічної), морфологічної і частково синтаксичної систем церковнослов'янської мови української редакції з народною українською мовою в її закарпатських говірках, принесла М. Лучкаєві європейське визнання, вивела його в ряди знаних і авторитетних

дослідників слов'янського світу [12 : 339]. Сьогодні М. Лучкай зайняв почесне місце в енциклопедичних виданнях з філології – тритомному біобібліографічному словнику М. Г. Булахова “Восточнославянские языковеды” (Минск, 1978. – Т. 3. – С. 341), енциклопедії “Українська мова” [3-є видання. – К., 2007. – С. 339], “Українській літературній енциклопедії” в 5-ти томах (К., 1995. – Т. 3. – С. 243).

Граматику М. Лучкая зацікавила дослідників ще в першій половині 19 ст. І. Вагилевич у 1836 році зазначив: “То твореніє по сю пору одно із самих лучших в своїм роді” [9 : 70], хоча пізніше оцінив граматику більш критично. За даними Й. Шелепця, Маркіян Шашкевич використав матеріали граматики, зокрема фольклорні, при укладанні підручника для народних шкіл, підкресливши: “Новішим часом появилися граматики О. Павловського, Й. Левицького, М. Лучкая (найкраща)...” [18 : 60; 8 : 33]. К. Й. Галас наводить інформацію про оцінку граматики М. Лучкая відомим російським ученим І. І. Срезневським [2 : 47–48]. І. І. Срезневський був особисто знайомий з М. Лучкаєм, відвідавши 1842 року Ужгород під час наукової подорожі по Європі, що тривала протягом 1839–1842 рр. У донесенні міністру народної освіти Росії від 2 серпня 1842 року він хоч і висловив критичні міркування стосовно М. Лучкая (“К сожалению, сочинитель не знакомый с современным направлением языкознания, смешал наречие церковное и народное и изменял одно другим”), проте високо оцінив додатки до граматики: “Лучшее в его Грамматике – прибавление, особенно народные пословицы, хотя и там язык народный пострадал от правописания” [4 : 49–74].

Відомий український учений М. Возняк з Галичини в загальному плані охарактеризував граматику М. Лучкая в праці “Студії над галицько-українськими граmaticами ХІХ ст.”, надрукованій у “Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка” 1910 року (Т. ХС. – С. 80–92).

Посилена увага до граматики простежується в 20–30-і роки ХХ ст. на Закарпатті, що перебувало в складі Чехословаччини. В цей час з'явилася низка розвідок, авторами яких були дослідники, що проживали на Закарпатті та поза межами краю: значна за обсягом праця Г. Геровського “Рускій язык в церковнославяно-руської граматики Михаила Попа-Лучкая” ввійшла в “Карпаторусский сборник” (Ужгород, 1930. – С. 253–318); стаття В. А. Погорелова “Михаил Лучкай и его “Grammatica Slavo-Ruthena” з'явилася як додаток до журналу “Карпатський світ” в Ужгороді 1930 року (вип. 82. – С. 1–11); праця Р. В. Плетньова “Образцы карпаторусского народного языка и творчества в граматики М. Лучкая” опублікована в “Карпаторусском сборнике” 1930 року (Ужгород, с. 312–328); найбільша за обсягом (біля 100 с.) розвідка В. Сімовича “Grammatica Slavo-Ruthena” М. Лучкая” надрукована в “Науковому збірнику т-ва “Просвіта” в Ужгороді (річник 7–8, 1930–1931, с. 217–306); стаття Ф. Тішого “Lidové písně v Luččajově Grammatice” з'явилася 1931 року в “Науковому збірнику т-ва “Просвіта” (Ужгород. – Річн. 7–8, с. 307–314). У книзі Є. Недзельського “Очерк карпаторусской литературы” (Ужгород, 1932) також приділена увага М. Лучкаєві та його граматиці (с. 97–100). У 1929 році в Ужгороді з'явилася книга Василя Гаджеги “Михаил Лучкай. Житєпис и творы” обсягом 128 стор., де ґрунтовно висвітлено біографію та схарактеризовано творчий доробок ученого.

З повоєнного періоду відомі розвідки П. Лизанця, М. Мушинки, Й. Шелепця, К. Галаса, Г. Мацюк. Професору П. М. Лизанцеві належить низка статей про граматику М. Лучкая (“Передмова М. Лучкая до граматики “Slavo-Ruthena”, надрукована 1961 року в збірнику “Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна” (№ 7. – С. 76–80), “Грамматика Михайла Лучкая “Slavo-Ruthena”, що вийшла 1962 року в журналі “Українська мова в школі” (№ 1. – С. 67–73), повідомлення “Az elso kárpátontúli nyomatott nyelvtan szerzője” (“Автор першої друкованої граматики на Закарпатті”), вміщене в “Kárpáti Kalendárium” (Ужгород, 1979. – С. 134), а також велика розвідка “Михайло Лучкай і його грамматика”, що вийшла в Києві 1989 року як передмова до українського перекладу граматики в книзі “Михайло Лучкай. Грамматика слов'яно-руська” [8 : 5–39].

У 1989 році в Києві завдяки професору П. М. Лизанцю з'явилася ювілейне видання граматики М. Лучкая, присвячене 200-річчю від дня його народження. До буклету ввійшли дві книги – 1) фототипічне видання першодруку латиномовної праці “Grammatica Slavo-Ruthena” (Будин, 1830); 2) книга під назвою “Михайло Лучкай. Грамматика слов'яно-руська”, до якої включено український переклад граматики, здійснений П. М. Лизанцем та Ю. М. Саком, передмову, примітки та словник діалектних слів. Це видання містить також

бібліографію – “Основну літературу про Лучкая” (с. 35–39), де подано 87 позицій. Упорядником видання, автором передмови, приміток, словника став П. М. Лизанець [10].

М. Мушинка з Пряшева (Словаччина) надрукував 1963 року працю “Народна творчість в граматиці М. Лучкая” в журналі “Дружно вперед” (№ 4. – С. 28), а Й. Шелепєць у журналі “Дукля” за 1973 рік умістив статтю “Відгук Михайла Лучкая у Маркіяна Шашкевича” (№ 3. – С. 60–62).

Продовжуються дослідження граматики М. Лучкая і в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. У 1998 році в Ужгороді була опублікована стаття К. Й. Галаса “До перекладу церковнослов'янсько-української граматики Михайла Лучкая”, в якій у критичному плані розглянуто український переклад граматики, зокрема проаналізовано його з погляду правильності, точності. Автор статті навів значну кількість помилок у перекладі, підкресливши, що подане “не вичерпує всього, що там є” [2 : 59].

У статті К. Й. Галаса подано загалом високу оцінку самої граматики М. Лучкая: “Слов'яно-руська грамматика” Лучкая, нехай і не зробила революції, такої потрібної на свій час, стала все-таки свідомством того, що українці на південних схилах Карпат бережуть, як уміють і можуть, свою мову, зберегли відчуття своєї співприналежності до загальноукраїнської цілості всупереч тій диявольській роздробленості, яку нам нав'язано історичною нашою долею, що ми досить довго змушені були дивитись одне на одного із-за чужодержавних шлагбаумів, будучи гнобленими й упослідженими на нашій, але сторіччями не своїй, землі, розгубивши по чужих неволях чимало і своїх людських талантів, і різного роду матеріальних цінностей, і територій. Значення праці Лучкая і в тому, що з неї, хоча й немов крізь якесь сито, науковий світ одержав писемне свідчення про ряд важливих діалектних українських рис, що вже саме по собі є внеском у науку про історію нашої мови, а значить і народу” [2 : 49].

Сучасна львівська дослідниця Галина Мацюк у монографії “Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.)”, що вийшла у Львові 2001 року, простежила кодифікацію української літературної мови в галицьких граматиках першої половини 19 ст. І. Могильницького (1823 р.), І. Вагилевича (1845 р.), Й. Лозинського (1846 р.), Й. Левицького (1849 р.), Я. Головацького (1849 р.). Ці джерела розглянуті у зв'язку з грамматичною традицією ХVІ–ХVІІ ст., передусім з ідеями граматики церковнослов'янської мови М. Смотрицького 1619 р., в порівнянні з грамматикою української мови О. Павловського 1818 р., грамматикою М. Лучкая 1830 р., а також з урахуванням грамматичних кодифікацій польської (грамматика О. Копчинського 1817 р.) та російської мов (грамматика М. Ломоносова 1757 р., дві граматики М. Греча (обидві 1827 р.) та граматики О. Востокова (1831, 1838) [11].

Як бачимо, граматики М. Лучкая привернула увагу багатьох дослідників. Вони наголошували на важливості додатків до граматики. Як зауважує П. М. Лизанець, визначні вчені-славісти XIX ст. В. Копітар, Я. Коллар, П.-Й. Шафарик, І. Срезневський, Ф. Міклошич, В. Ягич та ін. «високо оцінили зібраний Лучкаєм і доданий до граматики фольклорний матеріал (тексти розмовної мови): казки, народні пісні, приказки, прислів'я, порівняння, загадки та заклинання. Посібник ввів у наукову сферу живу українську мову й об'єктивно ставив завдання порівняльно-історичного вивчення її у зіставленні з мертвою книжно-писемною старослов'янською мовою» [7 : 243].

До групи вчених, які вивчали граматику М. Лучкая, необхідно долучити й Федора Потушняка – визначного закарпатського письменника, перекладача, вченого (етнографа, археолога, фольклориста, філософа, літературознавця, мовознавця), журналіста, педагога, автора більше 300 праць.

Ф. Потушняк дослідив граматику М. Лучкая, зокрема додатки до неї, у статті «Перша друкована запис подкарпатського фольклору. Specimina styli ruthenici» Михайла Лучкая (Зь нагоды 100-я его смерти)», що була надрукована під криптонімом Т. В. 1943 року в періодичному органі Подкарпатського товариства наук – журналі «Літературна недѣля» [14 : 270–273, 282–284]. Криптонім Т. В. розшифровується як Theodorus Beregiensis, Beregiensis Th. Такі псевдоніми Федора Потушняка серед інших наводяться в довідковій літературі – праці М. Капралія «Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944» [5 : 137], книзі М. П. Тиводара «Життя і наукові пошуки Федора Потушняка» [15 : 282], статті Д. Федаки «Федір Михайлович Потушняк» [16 : 64–75]. Сама стаття Ф. Потушняка подана в «Бібліографії наукових праць Федора Потушняка», складеній М. П. Тиводаром і надрукованій у його книзі [15 : 273].

Оскільки праця Ф. Потушняка не розглядалася вченими, вона відсутня в бібліографії «Основна література про Лучкая», складеній П. М. Лизанцем [8 : 35–39], зупинимося на ній докладніше.

Основні причини, які спонукали дослідника до написання розвідки про граматику М. Лучкая, на наш погляд, такі:

1) цією публікацією закарпатська інтелігенція в особі Ф. Потушняка мала на меті відзначити в 1943 році 100-річчя смерті визначного закарпатського вченого М. Лучкая;

2) оскільки найзначнішою працею М. Лучкая була його грамика, то стаття Ф. Потушняка присвячувалася саме їй;

3) через те, що в науці ще в XIX ст. наголошено на особливому значенні додатків до граматики, які містили перші друковані зразки закарпатського українського фольклору, дослідник основну увагу звернув саме на цю частину граматики М. Лучкая.

Ф. Потушняк у загальних рисах характеризує саму граматику, наголошуючи на її значенні в історії мови не тільки Закарпаття, але й усїєї України, в історії українського мовознавства, славістики в цілому.

Зокрема, в статті Ф. Потушняка висвітлені такі питання:

1) охарактеризовано наукову літературу, присвячену граматиці, що з'явилася на Закарпатті в 20–30-ті роки XX ст. – праці Г. Геровського, В. Сімовича, В. Гаджеги, В. Погорелова, Р. Плетньова;

2) зазначено одне з джерел граматики М. Лучкая – граматику Й. Добровського. Мова йде про латиномовну працю основоположника славістики, чеського вченого Й. Добровського «Institutiones linguae dialecti veteris» («Основи старослов'янської мови») (Прага, 1822 р.);

3) окреслюючи причину написання граматики М. Лучкаєм, Ф. Потушняк підтримав думку В. Сімовича. З погляду В. Сімовича та Ф. Потушняка, основним чинником послужило те, що в граматиці Й. Добровського не була представлена з-поміж інших слов'янських мов руська (українська) мова). Доказом саме такої причини служать і додатки до граматики, де вміщені зразки українського закарпатського фольклору, та подальша діяльність М. Лучкая. Ф. Потушняк наголосив: «Что много розходилося ему якразъ о народный языкъ поручь црксл., засвѣдчуе его дальша дѣяльність якъ и додатокъ до граматики» [14 : 270];

4) правильно визначено характер граматики – це грамика церковнослов'янської мови в порівнянні з руською (українською) мовою.

Ф. Потушняк підкреслив: «Лучкай, пишучи свою граматику, не отважився на широке поле – онъ хоче дати граматику црк. слав. языка – учебникъ – а при томъ користае зь нагоды и пописуе свой родный лучанско-долѣшнянский дїялектъ» [14 : 270].

Основну увагу Ф. Потушняк звернув на додатки до граматики, що мали назву «Specimina styli ruthenici» («Зразки руського стилю») і займали 21 стор. (при обсязі усїєї граматики – 178 с.). Дослідник підкреслив, що їх значення полягає не тільки в тому, що це перші друковані зразки закарпатського українського фольклору, на що вказував ще Р. В. Плетньов у 1931 році, але й у тому, що ці записи «по можливості точнѣ» [14 : 270]. У додатках були представлені байки (7), прислів'я (103), приказки порівняльного характеру (22), прокльони (8), загадки (11), народні пісні (9).

Ф. Потушняк довів, що М. Лучкай звернувся до фольклору під впливом кількох причин – зовнішніх і внутрішніх. Зовнішній фактор – це передусім ідеї слов'янського романтизму, слов'янського національного-культурного відродження. За словами Ф. Потушняка, М. Лучкай був «сыномъ романтичного отродження славянъ и сучасникомъ его великихъ вождовъ,

якихъ идеѣ перенявъ” [14 : 284]. Ф. Потушняк наголосив, що ідею записувати народну творчість М. Лучкай перейняв передусім під час навчання у Відні у Віденській цісарсько-королівській семінарії (1812–1816 рр.), де в той час перебували на навчання й представники інших слов’янських народів – серби, болгари, чехи та ін. Вони приносили зі своїх земель ідеї слов’янського відродження і запліднювали цими ідеями й інших, у т. ч. і М. Лучкай. З погляду Ф. Потушняка, на усвідомлення М. Лучкаєм необхідності самостійного розвитку слов’янських національних культур, літератур, мов справили вплив насамперед словенський учений-славист В. Копітар, лекції якого слухав М. Лучкай у Відні, та сербський філолог, фольклорист, історик Вук Караджич, передусім його збірка сербських народних пісень у 4-х томах, перший том якої вийшов протягом 1823–1824 років. Саме на це видання вказав Ф. Потушняк [14 : 284].

Варфоломій Копітар (1780–1844) – визначний словенський філолог-славист; учень Й. Добровського; учитель і друг Вука Караджича, збирач і хранитель давньослов’янських пам’яток, був автором німецькомовної “Граматики слов’янської мови Крайни, Карінтії і Штірії” (1808), в якій встановлено норми словенської літературної мови [6 : 392].

Вук Караджич (1787–1864) – відомий сербський філолог, фольклорист, історик, став основоположником сербської літературної мови на народнорозмовній основі, уперше в 1814 році застосував фонетичний правопис у сербській літературній мові у збірнику “Малий слов’яно-сербський пісенник простого люду” (1814) та “Граматиці сербської мови за говорами простого люду” (1814). Найвизначніша праця вченого – “Сербський словник...” (1818). Видав багато творів сербського фольклору: “Сербські народні казки” (1821), “Сербські народні пісні” (т. 1–4, 1823–1833), “Сербські народні приказки” (1836) та ін. У 1818–1819 роках під час приїзду в Росію побував і на Україні – у Києві, Харкові, Львові, Чернівцях [1 : 19].

“Быстрый разумъ Лучкая не оминувъ межи иншими ту знамениту течію”, тобто ідеї слов’янського національного відродження, підкреслив Ф. Потушняк [14 : 284].

Під зовнішнім фактором Ф. Потушняк розумів також вплив традиції європейських граматик, які містили фольклорні додатки. Дослідник мав на увазі працю Й. Добровського “Історія чеської мови й літератури” (1792), де в кінці був вірш “Weustraha”, граматику угорської мови Ф. Вершегія “Magyar Grammatika” (1818), у кінці якої вміщені народні прислів’я і приказки; анонімну угорську граматику “Epitomae institutonum grammaticorum linguae hungaricae” 1816 року, у кінці якої додані угорські народні притчі, анекдоти, прислів’я і приказки, пісні та ін. [14 : 270].

Внутрішні фактори – це вплив ідей демократичного народництва, які сповідували закарпатські

діячі – попередники М. Лучкай. Ці ідеї, за словами Ф. Потушняка, мали добру традицію насамперед у творчості М. Теодоровича та В. Довговича [14 : 284].

Микола Теодорович (1755–1820) – просвітитель Закарпаття, служив парохом у Михайлівцях (Словаччина) та в с. Коритняни, неподалік Ужгорода. У 1790 році здійснив переклад з угорської мови руською (українською) мовою книги “Házi kúlpóńs orko sságok” (“Домашні незвичайні ліки”). Відома його рукописна праця про природничі науки, написана для русинів Закарпаття (місце знаходження рукопису невідоме). М. Теодоровичу належать три томи рукописних записів, які вперше дослідив М. М. Лелекач у праці “Матеріали до історії культурного життя Підкарпатської Русі в другій половині XVIII – першій половині XIX ст.”, вміщеній 1934 року в ж. “Подкарпатская Русь” (Річн. XI. – С. 21–27). Тут подана також автобіографія М. Теодоровича, перекладена М. М. Лелекачем з латинської мови українською мовою [13 : 165–166].

Василь Довгович (1783–1849) – визначний закарпатський філософ, етнограф, мовознавець, поет, релігійний діяч, автор низки філософських творів (“Творець з точки зору Всесвіту” (1823), “Про будову світу одним кроком вище, ніж Декарт і Ньютон”, “Порядок усього видимого світу в новому розумінні” (1825–1830), “Зусилля, спрямовані на підтвердження існування Бога” (1829). Опублікував угорською мовою працю “Міркування про етнографію як науку” (1824), що сьогодні вже з’явилася в перекладі українською мовою. Автор рукописної поетичної збірки “Роеmata”, написаної 1832 року, що вперше була опублікована тільки 1982 року в “Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику” (Т. 10). Став першим закарпатським русином, обраним членом-кореспондентом Угорської Академії наук у 1831 році [13 : 62; 17 : 118].

Ф. Потушняк, вказуючи на закарпатські демократичні традиції в граматиці М. Лучкай, добре розумів, про що пише, оскільки був ґрунтовно обізнаний з творчістю обох просвітителів Закарпаття – М. Теодоровича та В. Довговича. Адже з М. М. Лелекачем, який досліджував спадщину М. Теодоровича, його зв’язувала довголітня творча співпраця, а життя і діяльність В. Довговича, зокрема його філософські твори, він вивчав сам, опублікувавши на цю тему свою ґрунтовну працю “Короткий нарисъ филозофіѣ Подкарпатя” в журналі “Літературна недѣля” у 1943 році.

Ф. Потушняк вказав, коли, де й як М. Лучкай здійснював записи фольклору. Це робилося протягом життя в різний час і різними способами – під час канікул у рідному селі Великі Лучки, за проживання в Ужгороді протягом 1818–1827 років. М. Лучкай також проводив записи, супроводжуючи єпископа Повчія в його поїздках по краю, пере-

буваючи в справах у різних куточках Закарпаття тощо [14 : 284].

Новизна Ф. Потушняка як дослідника додатків до граматики М. Лучкая (як зазначалося вище, ці додатки до появи статті Ф. Потушняка вже обстежували й інші вчені, зокрема Г. Геровський, В. Сімович, В. Гаджега, В. Погорелов, Р. Плетньов) полягає в тому, що він не тільки здійснив критичний огляд літератури питання, але й незаперечно довів, що фольклористичні зразки, які М. Лучкай представив у додатках, справді записані ним на Закарпатті. Ф. Потушняк довів це експериментально, у той спосіб, що власноруч записав у закарпатському народному мовленні свого часу, тобто десь на початку 40-их років ХХ ст., фольклористичні зразки – аналогії до Лучкаєвих. Тим самим він переконливо довів факт: оскільки ці фольклористичні зразки побутують серед закарпатських русинів через 100 років після появи Лучкаєвої граматики, то вони вживалися серед народу і в часи Лучкая, звідки були взяті до граматики.

З метою доказу народності фольклорних зразків, поданих у додатках до граматики М. Лучкая, Ф. Потушняк самостійно записав на різних територіях Закарпаття, передусім на Берегівщині (за Потушняком – Бережанщині), частково в Ужанщині, Мараморощині тощо, різні зразки фольклору – вартісну збірку народної фраземіки (прислів'я і приказки), прокльони, загадки, народні пісні, байки.

Розглянемо міркування дослідника про додатки М. Лучкая докладніше.

Байки. В додатках під заголовком “Specimina styli ruthenici” (“Зразки руського стилю”) наведено 7 байок [19 : 154–158]. Серед них “Муж и жена”, “Сойка между потатми”, “Тыква и дуб”, “Дикій и сѣльскій человек” (анекдот), “Лев ѓ медвѣдь”, “Щўка ѓ карас”, “Трўбарь”.

Дослідники (В. Гаджега, Р. Плетньов) стверджували, що ці байки, за винятком двох (“Муж и жена”, “Сойка между потатми”) – це не оригінальні закарпатські тексти, а близькі за композицією і формою до друкованих байок Езопа. Тому вони вважали байки в додатках М. Лучкая вільними перекладами друкованих байок Езопа.

Ф. Потушняк заперечує цю думку, оскільки за його спостереженнями ці тексти й донині живуть в устах народу. Хоча вони передають мандрівні мотиви, та все ж є культурним надбанням різних народів. Зокрема, байка “Муж и жена”, на думку Ф. Потушняка, “се чисто народна байка-гумореска, котра и сякъ и въ розныхъ отмѣнахъ (цѣлый циклъ) ще и днесъ кружитьъ между народомъ и есть безперечно мѣстного походження” [14 : 271]. Те саме, зауважує автор, хоча в меншій мірі, можна сказати і про байку “Сойка между потатми”, що має мандрівний мотив.

Ф. Потушняк стверджує: “Тѣ поучающѣ байки мають широке поширення; ихъ Лучкай могъ знати

якъ изъ школы, такъ и зъ устъ народа, бо и такѣ байки якъ “Тыква и дуб”, “Дикій и сѣльскій человек” (анекдота) суть и днесъ знанѣ между нашимъ народомъ; а якъ мотиви мандровнѣ (отки бравъ ихъ и Езопъ) суть маеткомъ загальнымъ” [14 : 271].

Отже, у своїй статті Ф. Потушняк доводить, що 5 із 7 байок у додатках М. Лучкая – “Муж и жена”, “Сойка между потатми”, “Тыква и дуб”, “Дикій и сѣльскій человек”, “Лев ѓ медвѣдь” поширені в устах народу на Закарпатті, “извѣстнѣ у насъ загально” [14 : 271]. Однак це не стосується байок “Щўка ѓ карас”, “Трўбарь”.

Доказом того, що більшість байок М. Лучкай записав з уст народу, служить і мова та стиль байок, – наголошує Ф. Потушняк [14 : 271]. Ще один аргумент на користь народності переважної більшості байок – те, що в самого М. Лучкая ніде немає згадки про книжне походження цих творів. Навпаки, у кінці додатків М. Лучкай підсумував: “Ipsi mythi populares tanto sunt ingenio concinnati ut inter cultiores gentes perperam simile guid guaesieris” (“Народні міфи складені настільки талановито, що даремно шукати подібне серед культурніших народів”) [19 : 176]. Це, на переконання Ф. Потушняка, підтверджує, що М. Лучкай “знавъ цѣнити устну словесность и нею одушевлявся” [14 : 271].

Щодо **прислів'їв і приказок**, поданих у додатках до граматики М. Лучкая під заголовком “Adagia ruthenica” (“Руські прислів'я”) [19 : 158–165], Ф. Потушняк зауважує, що це невелика збірка народних руських прислів'їв (усього 103), які й дотепер знані на Бережанщині, частково в Ужанщині та в інших говірках Закарпаття. За спостереженнями Ф. Потушняка, ці фраземи передані здебільшого точно, виправлень небагато, проте ці виправлення впливають на благозвучність прислів'їв, бо через виправлення втрачається передусім ритм і лаконічність.

Ф. Потушняк звертається до праць попередніх авторів про фразеологічні додатки. Дослідники, зокрема Г. Геровський, стверджували народність прислів'їв, записаних Лучкаєм. Так, Г. Геровський вважав, що тільки 3 приказки невідомі в народі – 7, 34, 103. Він записав ряд відповідників до прислів'їв М. Лучкая у селі Великі Лучки (до 6, 11, 12, 13, 17, 19, 20, 22, 25, 31, 53, 68, 70, 72, 75, 85, 98, 100, 104) [3 : 308].

Р. Плетньов також доводить народність Лучкаєвих прислів'їв, проте наводить відповідники до них не з говорів Закарпаття, а з Галичини, зі словника І. Франка “Галицько-руські народні приповідки” (Львів, 1901–1910).

Ф. Потушняк для підтвердження закарпатського поширення прислів'їв та приказок, поданих М. Лучкаєм у додатках та основному тексті граматики, навів свої прислів'я та приказки, записані ним самостійно на Закарпатті, найбільше на Берегівщині (Бережанщині), Ужанщині, Мараморощині та інших територіях Закарпаття.

Дослідник подав тільки ті фраземи, що були відповідниками (аналогіями) до прислів'їв і приказок, представлених у додатках, частково і в основному тексті граматики М. Лучкая.

Усього дослідником було записано 142 народні фраземи (прислів'я і приказки), що є аналогіями до Лучкаєвих, у їх складі: 1) 113 своїх прислів'їв він подав до 105 позицій М. Лучкая в розділі “Adagia ruthenica” (“Руські прислів'я”) [19 : 158–165]. Розбіжності в цифрах М. Лучкая та Ф. Потушняка зумовлені тим, що в ряді випадків у Ф. Потушняка представлено по 2 відповідники на 1 позицію Лучкая; 2) 21 приказка зазначена до 22 відповідників у додатках М. Лучкая в розділі “A similitu dine retita” (“Порівняння за подібністю”) [19 : 165–166]; 3) 8 прислів'їв представлені як відповідники до Лучкаєвих, наведених не в додатках, а в основному тексті граматики, передусім у розділі про синтаксис “De syntaxi. w сочиненіи” (“Про синтаксис”) [19 : 139–154]. Важливо зазначити, що насправді в розділі про синтаксис М. Лучкай серед ілюстративного матеріалу представив не 8 закарпатських прислів'їв і приказок, а значно більше, проте Ф. Потушняк подав власні аналогії тільки до 8 таких фразем.

Нижче подаємо закарпатські прислів'я і приказки в записах Ф. Потушняка, наводячи до них аналогії з додатків до граматики М. Лучкая. На першому місці наводимо матеріал зі статті Ф. Потушняка, а потім зазначаємо відповідник з Лучкаєвих додатків, при цьому робимо посилання в дужках на першоджерело – фототипічне видання “Grammatica slavo-ruthena” М. Лучкая (Будин, 1830), здійснене в Києві 1989 року.

Закарпатські народні прислів'я та приказки у записах Ф. Потушняка (усього 113) в зіставленні з додатками “Adagia ruthenica” М. Лучкая (усього 105):

1. Што въ сирцю, то й на языцѣ (с. 271).

Лучкай: Что в сердци, то на ~~языцѣ~~ (Щиро-сердний, чесний)* (с. 158).

2. Ани пеца, ани лавы (примітка: лиш Ужанщина) (с. 271).

Лучкай: Ани пеца, ани лавы (Бідніший за Іра (жебрака)) (с. 158).

3. Ворона воронѣ очи не укопле (с. 271).

Песь псови очи не уѣсть (с. 271).

Лучкай: Ворона воронѣ очи не выкопле (Подібний подібному радіє) (с. 158).

4. У сироты два роты, однимъ ѣсть, а другимъ бреше (с. 271).

Лучкай: Сирота оу два роты, однимъ ѣсть, другимъ бреше (Вдячність усиновлених є рідкісною до добродіів) (с. 158).

5. Ци п'є чи не п'є, а все п'яный. – П'яный ся уродивъ (с. 271).

Лучкай: Ци піє, ци не піє, все п'яный (Раз спійманий, сто раз винуватий)(с. 158).

6. Чортъ чортомъ и буде (с. 271).

Лучкай: Чорт чортомъ буде (Після Великодня повертаються до старих лісів) (с. 158).

7. Трумбѣта псови, а звѣнь чоловѣкови (примітка: на чоловѣка трумбѣтати не файно, то лише на скотъ) (с. 271).

Лучкай: Труба на пса, звон на чоловѣка (З кожним треба поводитися відповідно до його характеру) (с. 158).

8. Пусти пса пудъ стѣль, а вѣвнь улѣзе на стѣль (с. 271).

Лучкай: Пусти пса под стѣл, он лѣзе на стол (с. 159).

9. Дай му персть, а вѣвнь руку тягне (с. 271).

Лучкай: Оукажи мѣ палец, а он рѣкѣ прѣсит (Малий дозвіл породжує нахабність) (с. 159).

10. Чортови свѣчку палить (приказка) (примітка: Кляне, але робить) (с. 271).

Лучкай: И чортови запалити треба свѣчку (Поганого теж треба добрим приборкувати, щоб більше не шкодив) (с. 159).

11. Дуже масноѣ бесѣды; говорить якбы мастивъ (приказка) (с. 271).

Лучкай: Масной бесѣды (Людина привабливої розмови) (с. 159).

12. Каммай въ хашу, май больше дровъ (с. 271).

Лучкай: Кам дале до лѣса, тым болше дров (Чим більше води пити, тим більша спрага; Чим швидше нещасний хоче виплутатися, тим більше впадає в нове лихо) (с. 159).

13. Што того? Въ хащи дрова рубають, а въ село трѣски фыркають (загадка – звѣнь). Якъ послов. “Сякъ чинянь, а иншакъ стаеся” (с. 271).

Лучкай: В лѣсѣ дрыва рѣбаются, а до села трѣски падають (Про одне говорять, другому шкодять) (с. 159).

14. Душа въ нього спати ходить (примітка: Ледвы лѣзае, душа въ нимъ лишь спыть) (с. 271).

Душа въ него на нучъ иде (примітка: Марам.) (с. 271).

Лучкай: Душа до него спати ходит (Бездіяльний, ледар) (с. 159).

15. Такий, гибы три дны не ѣвь (с. 271).

Лучкай: якбы три дни не ѣл (Бездіяльний, ледар) (с. 159).

16. Тотъ бы и камѣнь не давъ и головъ провалити. Айно, скорше бы ти голову проваливъ (с. 271).

Лучкай: Ни каменѣ не дал бы голову провалити (Безжалісний, скупий)(с. 159).

17. Ко каждому добрый, тотъ субѣ злый (с. 271).

* Тлумачення змісту прислів'їв і приказок, що наведені в оригіналі граматики М. Лучкая латинською мовою, тут подаємо в українському перекладі за книгою: Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця. Переклад з латинської П. М. Лизанця та Ю. М. Сака. – К.: Наук. думка, 1989.

Лучкай: Каждому добрый, себѣ злый (с. 159).

18. Рука руку мые та вѣ бѣлѣ (с. 271).

Лучкай: Рука руку мѣе, и обѣ бѣлѣ (Взаемна домога) (с. 159).

19. Клинь клиномъ выбивать (ледвы кінцѣ зъ кінцями зводить) (с. 271).

Лучкай: Клин клиномъ выбивати (Зло вилюкується злом) (с. 159).

20. За вто циганинь клѣщѣ держить, вбсыя не спѣкъ (с. 271).

Лучкай: Прочно циган клѣщи держит (с. 159).

21. Упавъ зъ пеца на голову (примѣтка: Ужанщина) (с. 271).

Лучкай: Сгодив пеца на голову (Вийшло протилежне бажаному) (с. 159).

22. У страха великѣ очи .

Страхъ злое, а переполохъ щи гѣршое (приказка) (с. 271).

Лучкай: Страх болшій ѡт переполоху (Страх бѣлшій за страшило) (с. 159).

23. Каждый когутъ на свойѣмъ смѣтѣю пань (с. 271).

Лучкай: Каждый когутъ на своимъ смѣтѣю смѣлѣй (Кожен смѣлѣвѣшій у своему домі) (с. 159).

24. Прийде на пса морозъ (будеся дерты въ вызоры) (с. 271).

Лучкай: Прийде на пса мороз (Не уникне кара за провину) (с. 160).

25. Трафить коса на камѣнь (с. 271).

Лучкай: нападе коса на камень (Не уникне кара за провину) (с. 160).

26. На двохъ стѣлцяхъ сидить (с. 271).

Лучкай: На двохъ столцахъ сидит (Мае два доходи) (с. 160).

27. Упала му цицька зъ рота (с. 271).

Лучкай: Ѳтбаламу цицька ѡт рота (Втратив добродѣя) (с. 160).

28. Я въ тебе колачами, а ты въ мене камѣномъ (и на оборотъ) (с. 271).

Лучкай: Кто до тебе с каменем, ти до него с колачем (Любѣтъ своѣхъ недругѣв) (с. 160).

29. Якъ собѣ постелишь, такъ будешь спати (с. 271).

Лучкай: якъ себѣ постелишь, такъ будешь спати (Собѣ ореш, собѣ жнеш) (с. 160).

30. Зле собѣ постеливь!

Тотъ собѣ постеливь! (с. 271).

Лучкай: Зле себѣ постелив (Зле для себе зробив) (с. 160).

31. За добровъ хвильовъ подлу (злу) чекай (примѣтка: Уж., Марам.) (с. 271).

Лучкай: За добров хвѣловъ злу ждѣй (Після хмари сонце) (с. 160).

32. – пропуск у Ф. Потушняка (с. 271).

Лучкай: Добрѣ ширитисѣ в чужѣмъ (Добре хвалитисѣ чужимъ) (с. 160).

33. Гора зъ горовъ не зыйдесѣ, а чоловѣкъ зъ чоловѣкомъ айно.

Рѣка зъ рѣковъ, а чоловѣкъ зъ чоловѣкъ зыйдесѣ (с. 271).

Лучкай: Вода з водовъ изыйдесѣ, чоловѣкъ с чоловѣкомъ (с. 160).

34. На роженъ махати – зъ рогатымъ бостисѣ (с. 271).

Лучкай: На роженъ махати с рогатымъ бостисѣ (З сильнѣшимъ не треба вступати в бѣй) (с. 160).

35. Тогды бимъ тя (го і т. д.) вѣдѣвь, кой свою потылицю! (с. 271).

Лучкай: Токды быхъ та видѣл, коли свою потылицю (с. 160).

36. Баба зъ воза спицямъ лекше (с. 271).

Лучкай: Баба звоза. Спицамъ лекше (Хто пропонуе, тому не шкодить) (с. 160).

37. Прийде кумець на обѣдець тай миски не буде (примѣтка: Уж., Марам.) (с. 271).

Лучкай: Прийде кумець на обѣдец, а ложки не бѣдѣ (Залишається потаємнимъ в глибинѣ души) (с. 160).

38. Не буде мене тогды голова болѣти (примѣтка: Не буде вже мене. Без мене отбудесѣ) (с. 271–272).

Лучкай: Не бѣде тогды мене голова болѣти (Не доживу) (с. 160).

39. Песъ псови цѣмбора (кумъ) (с. 272).

Лучкай: Песъ псу брат (Поганий поганого підтримуе) (с. 160).

40. Изъ пса солонина не буде!

Небѣде зъ пса солонина! (с. 272).

Лучкай: Не буде из пса солонина (Як не виганяй характер вилами, все ж таки він повернетсѣ) (с. 161).

41. Ни даръ, ни купля (с. 272).

Лучкай: Ни даръ ни купля (За легку цѣну) (с. 161).

42. Благое тия и двѣ матери уссе, а злое и едну не гѣдно (с. 272).

Лучкай: Благое телѣ ѣ двѣ коровы выссе (Легѣдному скрѣзь добре) (с. 161).

43. Сытый голодному не вѣруе (с. 272).

Лучкай: Сытый голодному не вѣрит (Не відчуває бѣди другого) (с. 161).

44. Лекше бѣду хвалити, якъ зносити (с. 272).

Лучкай: Легше хвалити пакъ зносити, терпѣти хѣдобство (с. 161).

45. Старѣсть не радѣсть (с. 272).

Лучкай: Старѣсть не радость (Уже сама старѣсть хвороба) (с. 161).

46. Смерть му за плечима (с. 272).

Лучкай: Смерть за чѣхомъ (Смерть близька) (с. 161).

47. Де все гостинкы, тамъ голодъ близько (с. 272).

Лучкай: Где все гостина тамъ голодъ не далеко (с. 161).

48. Який мельникъ, такий млинъ (с. 272).

Лучкай: **пак**тій млинарь тактій млин (Не далеко падають плоди від свого дерева) (с. 161).

49. Який отиць, такий сыниць (с. 272).

Лучкай: **пак**тій отец тактій сын (Не далеко падають плоди від свого дерева) (с. 161).

50. Яка мамка така донька (с. 272).

Лучкай: **пак**та матка така д**т**ввка (Не далеко падають плоди від свого дерева) (с. 161).

51. Днись м**т**н**т**, а завтра туб**т** (с. 272).

Лучкай: Днесь мн**т** за**т**тра теб**т** (Сьогодні мені, а завтра тобі) (с. 161).

52. Сл**т**пый хромого доганяьт (с. 272).

Лучкай: Сл**т**пый хромом**т** доган**т**т (Сказала кастрюля горщику) (с. 161).

53. Порожня бочка гучить (коментар: Походж. книжного (через школу) (с. 272).

Лучкай: Порожн**т** бочка голосн**т**ише звинит (Чим неосвіченіший, тим більший базіка) (с. 161).

54. Чортъ не спить, за свое востить.

Чортъ не спить! (примітка: небезпечно) (с. 272).

Лучкай: Черт не спит, ай люди сводит (По-всюди спокуса) (с. 161).

55. нема в Потушняка.

Лучкай: Чорт не плаче, коли чернец скаче (Життя ченця вимагає більшої обережності) (с. 161).

56. Што кому мило (с. 272).

Лучкай: Что ком**т** мило хоть половина сгнило (с. 161).

57. Всолодився якъ червакъ у хр**т**вно (с. 272).

Лучкай: Оусолодил**т**, **пак** червак во хр**т**н**т** (Про смаки не слід сперечатися) (с. 162).

58. нема в Потушняка.

Лучкай: Что нескладно, то не ладно (с. 162).

59. Уть дошки до дошки (примітка: Отъ колиски до труны) (с. 272).

Лучкай: **Ут** до**т**шки до до**т**шки (Від голови до п'ят)^{*} (с. 162).

60. Кажда рука суб**т** крива (с. 272).

Лучкай: Кажда р**у**ка ко себ**т** крива (Любов починається від я) (с. 162).

61. Л**т**пший днись воробецъ, якъ завтра голу-биць (с. 272).

Лучкай: Л**т**пшій днесь воробец, **пак** завтра гол**т**бец (Церква тішиться теперішнім) (с. 162).

62. Ци голововъ у кам**т**нь, ци кам**т**ньомъ у го-ловъ (примітка: все одно) (с. 272).

Лучкай: Ци оу камень головов, ци каменем оу голов**т** (І так і так горе) (с. 162).

63. Б**т**да зъ б**т**довъ ходить (с. 272).

Лучкай: Б**т**да с б**т**дов ходит (Ніяка біда не буває одна) (с. 162).

64. Злый п**т**нязь не погыне (с. 272).

Лучкай: Злый п**т**н**т**зь непогыне (Поганий (гріш) не пропаде) (с. 162).

65. Яблоко не паде далеко уть ябл**т**нкы (с. 272).

Лучкай: Не паде гр**т**шка дале **ут** лист**т** (Не далекий від родича) (с. 162).

66. По п**т**рю впознати ворону (с. 272).

Лучкай: Познати вор**т**н**т** по п**т**рю (Кожен пізнається по чарках і шкатулках) (с. 162).

67. Який панъ, такий му и крамъ (с. 272).

Лучкай: **пак**тій Пан, тактій м**т** кр**т**м (Яка люди-на, така мова) (с. 162).

68. Изъ чужого коня и середь воды л**т**сь (с. 272).

Лучкай: Из ч**т**жаго кон**т** изл**т**сти и сред бо-лота (Справа кличе пана) (с. 162).

69. Далє удь носа не видитъ

Через решето позирать (с. 272).

Лучкай: Сл**т**пый кто чрез решето, или дале **ут** носа невидит (с. 162).

70. Голодному и в**т**саникъ добрый (с. 272).

Лучкай: Голодном**т** и овс**т**ник добрый (Го-лод – найкраща приправа) (с. 162).

71. Въ чужому убирати, а купованому коньови въ зубы позирати (с. 272).

Лучкай: В ч**т**жем выберати, а дарованном**т** коневи з**т**бы позирати

(Подарунки не треба засуджувати) (с. 162).

72. Докі сонце зыйде, роса очи у**т**сть (с. 272).

Лучкай: Покл**т** Сл**т**нце изыйде, роса очи в**т**сть (Поки Рим обговорює, Сагунт падає) (с. 162).

73. Жить и коли молиться обманює (с. 272).

Лучкай: Жид и мол**т**чи оучит**т** обман**т**ти (Хто втратив віру, не має на що тратити) (с. 163).

74. Хромого пса легко догонити (с. 272).

Лучкай: Хромого пса легко догонити (Брехун повинен мати добру пам'ять) (с. 163).

75. Де чортъ ни бирує, тамъ жене жону (с. 272).

Лучкай: Где черт сам не застигат, баб**т** по-силат (с. 163).

76. Поп**т**въ м**т**хъ а циганський к**т**нь нигда не сытый (с. 272).

Лучкай: Попов м**т**х, жебраков конь нигды несыйтй (Свята жадова до золота) (с. 163).

77. На злод**т**ю шапка горить (с. 272).

Лучкай: На злод**т**и шапка горит (Нечиста совість сама себе звинувачує) (с. 163).

78. Злый зле погигать (с. 272).

Лучкай: Злый зле погигат (Яке життя, така смерть) (с. 163).

79. Б**т**гъ высоко, царь далеко (с. 272).

Лучкай: Бог високо, а царь дал**т**ко (Не всяке лицемірство негайно карається) (с. 163).

80. Спомози сироту, укопле ти очи.

Выгодуй ворону... (с. 272).

Лучкай: Спомози сирот**т** оукопле ти очи (Жодною ласкою не можна подолати несправедливість) (с. 163).

81. Коростава в**т**ця ус**т** скороставить (с. 272).

Лучкай: Короставое порос**т** дармо чесати (Мити ефіопа) (с. 163).

* Можливо, цей переклад Лучкаєвого прислів'я з латинської сумнівний, адже Ф. Потушняк подав точне тлумачення змісту прислів'я.

82. И камѣнь надовго мохомъ поростать (с. 272).

Лучкай: Столчи мохнатѣе камен (У спокою росте майно) (с. 163).

83. На тонкѣмъ нитка рвеса (с. 272).

Лучкай: Где тонша нитка тамса оурве (І те, що мав, від нього забирають) (с. 163).

84. Слѣпого и стовпля спирать (с. 272).

Лучкай: Оубогаго и голүза тамне (с. 163).

85. Прибери пня дай му ймя буде зь нього чоловѣкъ.

Прибери пня та буде му ймя (с. 272).

Лучкай: Прибери пня, даймү имя, бѣде из него чоловѣкъ (Із стовбура буває також Меркурій) (с. 163).

86. Ни вшитко золото, што блищить (примітка: Книжн. пох.) (с. 272).

Лучкай: Не все золото чтоса блищит (Не все, що блищить, золото) (с. 163).

87. На пня можъ стяти айбо не на чоловѣка (примітка: “Якысь хвалився віщеві: “Я на чоловѣка, няню, стявъ”. А втиць му каже: “Сыне, ты стявъ на пня, айбо не на чоловѣка”. “Нѣтъ, няню, на чоловѣка”. Пакъ спровбаловавъ о вѣнь на чоловѣка стяти. Чоловѣкъ побивъ го – давмуса на знаймѣсть, а сынъ идъ няньови: “Няню, мене чоловѣкъ бивъ, бо я на нього стявъ”. “Но видишь, сыне, типирь ты на чоловѣка стявъ”. Примѣрь: Ой на мене стяти не будеш! (с. 272).

Лучкай: На пня, а не на чоловѣка можно сикати (Пам’ятай: нікого безкарно не образиш) (с. 163).

88. Ко пізно ходитъ, сам собѣ шкодитъ (с. 272).

Лучкай: Кто поздно ходит, сам себѣ шкодит (Хто пізно приходит, тому кістки) (с. 164).

89. Непрошений буде тормошений.

Не прошеному гостеві въ кутѣ мѣсто (с. 272).

Лучкай: Незванному гості, за дверми мѣсто (с. 164).

90. Ни пхайся кить тя не треба (с. 272).

Лучкай: Непрхѣйса где та нетреба (Небажаний гість) (с. 164).

91. Ни здоровкай кить ти ся никто ни уткланюе (с. 272).

Лучкай: Не здоровкай, кедь ти никто некланѣтса (Небажаний гість) (с. 164).

92. Обѣцѣнка ганка, а дурному радѣсть (с. 272).

Лучкай: Обѣцѣнка ганка, а дурному радость (Не радій обіцѣнкам) (с. 164).

93. Лѣнвивый двѣчѣ ходитъ, а скупый двѣчѣ платитъ (с. 272).

Лучкай: Лѣнвивый двѣчѣ ходит, скүпый двѣчѣ платит (с. 164).

94. Кого гыдъ укуситъ, тотъ й глисты боитъся (с. 272).

Лучкай: Кого гад оукүсив, и глисты боитса (с. 164).

95. Голого легко вбголити (с. 272).

Лучкай: Голого легко голити (с. 164).

96. Брехливого пса далеко чути (с. 272).

Лучкай: Брехливү собакү далше чүти (с. 164).

97. нема в Потушняка.

Лучкай: Раз козү на лед нагнати можно (Раз обманути легко) (с. 164).

98. Добре на старому огнищу вгинь розкласти (с. 272).

Лучкай: На старом огнискү – ватрѣ – легко огна розкласти (Легко багатіти за допомогою спадщини) (с. 164).

99. Горе тому дворови, де розказуе корова волови (с. 272).

Лучкай: Горе дворови, где корова розказуе волови (с. 164).

100. Паруе ги свини монисто (с. 272).

Лучкай: Нач свини монистѣ (Який не вмѣ цінувати) (с. 164).

101. Жона княгынька, а хыжа пустынька (с. 272).

Лучкай: Женка княгинка, а хыжа неметена (Пишна жінка погана господиня) (с. 164).

102. Бѣда чоловѣка найде, хоть и сонце зайде (с. 272).

Лучкай: Бѣда чоловѣка найде, хоть и слнце зайде (Людина ніколи не захищена від біди) (с. 164).

103. Палиця два кѣнцѣ мае (Каждое дѣло два кѣнцѣ мае) (с. 272).

Лучкай: Оу бигаря два конци (Відплата буде швидкою) (с. 164).

104. – нема в Потушняка.

Лучкай: Гүсем гармо (Нездібний на вищу посаду) (с. 164).

105. Изъ огня’мъ ускочивъ, а въ воду’мъ трафивъ (с. 272).

Лучкай: Ут огна бѣжү, во водү скѣчү (Із однієї біди падаю в іншу) (с. 165).

Закарпатські народні приказки в записках Ф. Потушняка (усього 21) в зіставленні з додатком “А similitudine petita” М. Лучкая (усього 22):

Ф. Потушняк навів свої відповідники до Лучкаєвих приказок, зберігши порядок нумерації. Він подав аналогії до всіх позицій М. Лучкая, крім № 8, 11.

1. Напавъ на ня ги дьюкъ на теля (примітка: демони) (с. 272).

Лучкай: Напер на ма ги дюг на теля (Настирливий) (с. 165).

2. И слѣпа куриця зерно найде (с. 272).

Лучкай: И слѣпа күрка найде даколи зерна (Інколи і сліпа курка знаходить зернину) (с. 165).

3. Дѣвка якъ огинь. Нивѣстка якъ куратовъ (с. 272).

Лучкай: Дѣвка так оген, невѣста так хүраго (с. 165).

4. Пропавъ ги сѣль у(в) окропѣ (с. 272).

Лучкай: Пропал так соль во водѣ (с. 165).

5. Лице въ неѣ якъ лубъ (лубъ – лице), а очи ги трѣски (отси трѣскоокий) (примітка: тріскоокий – мае заостренѣ очи, вытрѣщенѣ) (с. 272).

Лучкай: Лѣб лице, очи трѣска (безсоромний) (с. 165).

6. Гадае за нимъ якъ песь за пятовъ ноговъ.

Тѣлько на нього дае якъ песь на пятау ногу (с. 272).

Лучкай: Только дѣмат ѣак пес за ѣатов ногов (с. 165).

7. Маюся якъ голый у тирню (с. 272).

Лучкай: Так маюся, ѣак голый в' терню (бѣда з усіх боків) (с. 165).

8. нема в Потушняка.

Лучкай: Крутѣый ѣак кривое дерево (вперта людина) (с. 165).

9. Крутить, вергить (с. 272).

Лучкай: Крутит, вертит (у бесѣді непослідовний) (с. 165).

10. Рoste якъ изъ воды (с. 272).

Лучкай: Рoste ѣак из воды (швидко рoste) (с. 165).

11. Нема в Потушняка.

Лучкай: Горох на нем молоченный (випробуваный) (с. 165).

12. Такий якъ баранъ (с. 272).

Лучкай: Таки ѣак баран (лагідний) (с. 165).

13. Крутиться якъ дурна віця (с. 272).

Лучкай: Крутитса ѣак дѣрна овца (легковажний) (с. 165).

14. Купити бы слово удъ нього.

Слово удъ нього купити треба (с. 272).

Лучкай: Говорит, ѣак бы кѣпити ѣт него (скупий на слова) (с. 165).

15. Хвалить онъ мастить (с. 272).

Лучкай: Хвалит ѣакбы мастив (солodко хвалить) (с. 165).

16. Такий ги бы го уллявъ (с. 272).

Лучкай: Таки ѣакбы оуллѣв (надзвичайно подібний) (с. 165).

17. Такий якбы му зъ ока упавъ (с. 272).

Лучкай: Таки ѣакбы из ока выпал (надзвичайно подібний) (с. 165).

18. Такий (дрѣчний) якъ живое срѣбло (с. 272).

Лучкай: Таки ѣак живое сребро (с. 165).

19. Файное ги шовкомъ ушито (с. 272).

Лучкай: Спит ѣакбы шовком шив (надзвичайно подібний) (с. 165).

20. Натягаться ги вовкъ (с. 272).

Лучкай: Натѣгатса ѣак волк (інтриган) (с. 166).

21. Загыбать за нимъ якъ рыба за водовъ.

Не може безъ неѣ бити якъ рыба безъ воды (с. 272).

Лучкай: Загибат ѣак рыба за водов (с. 166).

22. Никатъ ги тила на новѣ ворота (с. 272).

Лучкай: Чѣдѣса ѣак телѣ на новѣ дверѣ (с. 166).

Закарпатські народні прислів'я і приказки в записах Ф. Потушняка (усього 8) як аналогії до Лучкаєвих, поданих у розділі про синтаксис “De syntaxi. W сочиненій” [19 : 139–154]. Таких прислів'їв загалом у М. Лучкая немало, проте Ф. Потушняк подав усього 8 відповідників:

1. Там дома де добре (с. 272).

Лучкай: Там есть отечество, где добрѣ (с. 139).

2. Де частѣ гостинки, тамъ голодъ близько (с. 272).

Лучкай: Где все гостина там глад недалеко (с. 139).

3. Старѣсть не радѣсть (с. 272).

Лучкай: Старость нерадость (с. 139).

4. Лѣпше маччина голова якъ кѣнський хвѣсть (примітка: То лише хвѣсть – чоловѣкъ безъ значѣня) (с. 272).

Лучкай: Волѣ ю быти глава маччина, ѣак хвост лвов (с. 142).

5. Око за око, зубъ за зубъ (с. 272).

Лучкай: Око за око, зѣб за зѣб (с. 147).

6. Звѣнь хвалять по голосѣ, чоловѣка по бисѣдѣ (с. 272).

Лучкай: Звоны хвалѣтса по голосѣ, челѣвѣци по бесѣдѣ (с. 153).

7. Я душу не втрачу! (Напр., за твою землю) (с. 272).

Лучкай: Про твою землю дѣшѣ не оутрачѣ (с. 147).

8. Не лѣсь высоко, бо впадешъ (с. 272).

Лучкай: Не иди на высотѣ, скоробо спаднѣти можеш (с. 146).

Заклинання, подані в М. Лучкая під заголовком “Impricaciones” [19 : 166]. До 8 Лучкаєвих заклинань Ф. Потушняк подав лише 7 власних відповідників, один номер (№ 7) пропущено:

1. Ворона бы тя драла (дзювбала) (с. 272).

Лучкай: Ворон бы тѣ драв (Щоб ти помер на шибениці) (с. 166).

2. Тогды бымъ тя видѣвъ кой свою потылицю (с. 272).

Лучкай: Тогды бым тѣ видѣл коли мою потылицѣ (с. 166).

3. На вгинь бысь сикавъ (примітка: Такого попадуть “чиряки” (с. 272).

Лучкай: На оген бесъ сикав (Щоб тебе засудили до спалення) (с. 166).

4. Пекъ бы ти. Морило бы тя (с. 272).

Лучкай: Пек ти, морилобы тѣ (с. 166).

5. Пропава бы. Не снивбысь (с. 272).

Лучкай: Пропава бесъ, – неснивбесьса (с. 166).

6. Образы бы на тя падали (побили) (с. 272).

Лучкай: Wобразы бы на тѣ падали (Хай тебе ненавидять святі) (с. 166).

7. пропуск у Потушняка.

Лучкай: Даити боже долгѣй пѣтъ (Будь солдатом) (с. 166).

8. Тады то ми на гатцѣ. Такъ бы бѣда (ци не такъ) (с. 272).

Лучкай: То ми на гатцѣ, такбы бѣда (Заперечні висловлювання) (с. 166).

Народні загадки в записях Ф. Потушняка (усього 10) як аналогії до додатків “Aenigmata” (“Загадки”) М. Лучкая [19 : 174–175]:

1. Чотыри ходаки, два бодаки, семий помахайло (с. 272).

Лучкай: Чтири тики,
Два бодики,
Семый замахайло (чотириноге, рогате) (с. 174).

2. Виса висить,
Хода ходить,
Виса впаде,
Хода вхопить (яблуко висить, свиня ходить) (с. 273).

Лучкай: Виса висить,
Хода ходит,
Виса оупаде
Хода оухватит (Свиня ловить плід, який падає) (с. 174).

3. За лѣсомъ, за перелѣсомъ суха собака бреше (терлиця) (с. 273).

Лучкай: За лѣсом, за пралѣсом
Суха собака бреше (терлиця) (с. 174).

4. Маленькое кривенькое все у огинь шуркать (коцѣбанъ) (с. 273).

Лучкай: Маленькое кривенкое
Все до огна шуркать (файка – люлька) (с. 175).

5. Бѣлше удъ коня, менше удъ свинѣ (сѣдло) (с. 273).

Лучкай: Болшее ѡт коня
Меншее ѡт свинѣ (сѣдло) (с. 175).

6. Менше удъ мухы, а велику колоду рушить (блыха) (с. 273).

Лучкай: Меншее ѡт пчелы
Иѣи наиболшѣ колоду рѣшить (блыха) (с. 175).

7. немає відповідника у Потушняка.

Лучкай: Четыри идѣт,
Дванадцать несѣтъ,
Где платити треба еден сѣ каже (віз) (с. 175).

8. Бери квичить,
Клади квичить,
Лиши мовчить (ланць) (с. 273).

Лучкай: Бери квичит, клади квичит,
Лиши, молчит (ланцюг) (с. 175).

9. Чотыри брата все бѣжать
А нигда догонитися не годнѣ (колеса на возѣ) (с. 273).

Лучкай: Четыри брата все бѣжѣт
И нигдысѣ не годни сдогонити (колеса) (с. 176).

10. Е въ ня такой баранъ,
Што въ ньѣмъ сорокъ ранъ (с. 273).

Лучкай: Є оу нас такой баран
Что оу него сорок ран (колода у м'ясника) (с. 175).

11. Рука май мяка уть парны (прик.) (с. 273).
Лучкай: Что маѣшее ѡт заглавка? (рука) (с. 175).

Народні пісні, подані в додатках до граматики М. Лучкая під заголовком “Сantilenaе popu-láres” [19 : 166–174].

Тут вміщено 9 народних пісень: “Брата, что нового?”, “В Мѣкачевском замкѣ”, “Косил заѣц отавѣ”, “Латка моя потѣха”, “Щастливый є тот человѣк”, “Скажи минѣ правдѣ”, “Заспѣвайми зозѣленько кѣ”, “Два когѣты”, “Нас рано мати избѣдила” та ще 5 коломийок: “Корчмарочка добрѣ знає” та ін.

Ф. Потушняк доводить, що всі пісні були відомі на Закарпатті, отже, М. Лучкай записав їх з уст народу, проте власних записів пісень, що є аналогіями до Лучкаєвих, дослідник не подає.

У підсумку своєї статті Ф. Потушняк стверджує, що в особі М. Лучкая, зокрема завдяки його народознавчим працям, фольклорним записам, Закарпаття випередило Галичину в царині національно-культурного відродження. Дослідник підкреслив: “Самъ выборъ его свѣдчитъ о знаню того частного стану науки.. (тобто славістики – В. С.). Тымъ значить попередили мы въ особѣ Лучкая галичан” [19 : 284]. Нагадаємо, що згідно з усталеною в науці думкою національне відродження Галичини розпочав альманах “Русалка Дністрова”, який з'явився пізніше за граматику М. Лучкая в Будині 1836 року.

Ф. Потушняк зазначив єдину обставину, яка не дозволила М. Лучкаєві зайняти місце галицької “руської трійці”, – зовнішня форма його фольклорних додатків, правопис і графіка. Це була традиційна кирилиця, а не гражданка, й історико-етимологічний, а не фонетичний правопис, як у “Русалці Дністровій”.

Завершує розвідку загальний висновок Ф. Потушняка про роль М. Лучкая, його додатків до граматики: “Лучкай, подаючи приклади зь народного фольклору, свѣдомо бравъ ихъ изъ устной традициѣ, маючи за цѣль подати и приклади изъ народной творчости русиновъ, хотячи передати ихъ вѣрно, та въ томъ помѣшала ему его транскрипция [тобто правопис і графіка – В. С.], якъ и многимъ другимъ его сучасникамъ. Однакъ инакше Лучкай виконавъ на свой часъ свою задачу геніяльно” [14 : 284].

Оцінюючи працю Ф. Потушняка про граматику М. Лучкая, варто відзначити такі моменти:

1) розвідка доповнює, уточнює існуючу наукову літературу, присвячену граматиці М. Лучкая. Це стосується, зокрема, питань про причини появи фольклорних додатків до граматики, про місце цих додатків у контексті слов'янського й українського національно-культурного відродження;

2) яскрава новизна Ф. Потушняка як дослідника додатків до граматики М. Лучкая

простежується в тому, що він незаперечно довів народність фольклорних зразків у граматиці М. Лучкая експериментальним шляхом, записавши власноручно в закарпатських говірках майже всі відповідники до Лучкаєвих аналогій (за винятком кількох). З поданих Ф. Потушняком фольклорних записів впливав єдиний висновок: М. Лучкай справді записав зразки від русинів Закарпаття, бо такі ж самі (або варіантні) одиниці збереглися в закарпатському народному мовленні й через 100 років після виходу Лучкаєвої граматики;

3) для українського мовознавства, зокрема для діалектної фразеології, історії української мови, становлять інтерес фраземні матеріали з українських говорів Закарпаття, представлені в статті Ф. Потушняка, записані ним самостійно. Ці матеріали включають збірку закарпатських народних прислів'їв і приказок, яка налічує 142 фраземи, добірку заклинань (7 одиниць), народні загадки (їх 10);

4) ці матеріали доповнюють відомі фразеологічні збірки із Закарпаття та Карпатського регіону Є. Недзельського, Ю. Цигри та І. Легдана, Н. Вархола та А. Івченка, Н. Д. Бабич, В. І. Лавера, Ю. Чорі та ін. (докладніше бібліографію цих збірок див.: докторська дисертація В. І. Лавера "Фраземіка українських діалектів Карпатського регіону" (захищена в 1992 році), його "Атлас фраземіки українських діалектів Карпатського регіону", представлений як додаток до докторської дисертації (Ч. I–II. – Ужгород, 1991. – 262 карти) (на правах рукопису); його ж навчально-методичні посібники "Конспект лекцій з спецкурсу "Українська фразеологія" (Ужгород, 1993), "Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології..." (Ужгород, 1982, ч. I–II) (програма містить 2435 питань для збору народної фраземіки в українських говорах району Карпат));

5) на основі матеріалів Ф. Потушняка, записаних через 100 років після граматики М. Лучкая як аналогії до Лучкаєвих прислів'їв і приказок, загадок тощо, можна проводити зіставні дослідження

народної закарпатської фраземіки в хронологічному аспекті з метою простежити зміни у складі фразем за 100 років;

6) Ф. Потушняк подав дуже якісний діалектний матеріал, який точно відбиває діалектну специфіку, тому його записи становлять інтерес для діалектологів, що вивчають українські говори Закарпаття, для дослідників усіх рівнів діалектного мовлення – лексики, фраземіки, фонетики, морфології, синтаксису, а також для істориків української мови;

7) народні записи Ф. Потушняка – цінний матеріал не тільки для мовознавців, а й для фольклористів, етнологів тощо.

На основі проведених досліджень можемо внести деякі поправки до наукової літератури:

а) праця Ф. Потушняка "Перша друкована запись подкарпатського фольклору..." становить інтерес не тільки для фольклористики, як зазначив В. Л. Микитась, але й для мовознавства, зокрема для діалектної фразеології, історії української мови (історичної граматики), історії української літературної мови;

б) фраземна збірка у записах Ф. Потушняка налічує не 127 прислів'їв і приказок, як стверджував В. Л. Микитась, а 142;

в) міркування Ф. Потушняка про місце М. Лучкая в історії національно-культурного відродження Закарпаття, України в цілому змушують нас задуматися над висновком тих учених, які підкреслювали, що "сочинитель [тобто М. Лучкай – В. С.] не знакомый с современными направлениями языкознания, смешал наречие церковное и народное и изменял одно другим" [4 : 49], що "Лучкай не стояв на передових слов'язнавчих позиціях навіть порівняно зі своєю епохою. Не можна не згадати, що на його час українці вже реготали, читаючи іскрометну "Енеїду" Котляревського, знали дещо про свою мову з граматики східного українця Павловського, зачитувалися творами Квітки-Основ'яненка тощо" [2 : 47], – задуматися і поміркувати: "Чи не надто категоричні такі висновки?"

Література

1. Білодід І. К. Караджич Вук Стефанович / Білодід І. К. // УРЕ: в 12 т. – Вид. 2-е. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1980. – Т. 5. – С. 19.

2. Галас Кирило. До перекладу церковнослов'янсько-української граматики Михайла Лучкая / Галас Кирило // Суботній Ужгород: Науково-мистецький альманах. – Ужгород: Гражда–Карпати, 1998. – С. 43–59.

3. Геровский Г. И. Руский язык в церковнославянорусской грамматике Михаила Попа – Лучкая / Геровский Г.И. // Карпаторусский сборник. – Ужгород, 1930. – С. 253–318.

4. Донесения адъюнкта-профессора Срезневского г. министру народного просвещения (Донесение 5-е, из Кракова, от 2 августа 1842 г.) // Журнал министерства народного просвещения. – 1843. – Ч. XXXVII. – Отд. IV. – С. 46–74.

5. Капраль М. Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944 / Спередслово и редакція Іштвана Удварі / Капраль М. – Ужгород: Полі-Прінт, 2002. – 172 с.

6. Копітар Варфоломій // УРЕ: в 12 т. – Вид. 2-е. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1980. – Т. 5. – С. 392.

7. Лизанець П. М. Лучкай Михайло Михайлович / Лизанець П.М. // Українська літературна енциклопедія: у 5 т. – К.: “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 243.
8. Лизанець П. М. Михайло Лучкай і його граMATика / Лизанець П.М. // Михайло Лучкай. ГраMATика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця. Переклад з латинської П. М. Лизанця та Ю. М. Сака. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 5–39.
9. Лист І. М. Вагилевича до М. Погодіна від 8 березня 1836 року // Русалка Дністрова. Документи і матеріали. – К., 1989. – С. 70.
10. Лучкай Михайло. ГраMATика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця. Переклад з латинської П. М. Лизанця та Ю. М. Сака / Лучкай Михайло. – К.: Наук. думка, 1989. – 191 с.
11. Мацюк Галина. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.) / Мацюк Галина. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 373 с.
12. Німчук В. В. Лучкай Михайло Михайлович / Німчук В. В. // Українська мова: енциклопедія / Видання 3-є, зі змінами і доповн. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2007. – С. 339.
13. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Вид. 2-е, доп. і перер. / Павленко Г. В. – Ужгород, 1999. – 196 с.
14. Т. В. [Потушняк Федір]. Перша друкована запись подкарпатського фольклору “Specimina styli ruthenici” Михайла Лучкая (Зь нагоды 100-я его смерти) / Потушняк Федір // Літературна неділя. – Ужгород, 1943. – Рочн. ІІІ. – С. 270–273, 282–284.
15. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Тиводар М. П.. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.
16. Федака Дмитро. Федір Михайлович Потушняк. 100-річчя від дня народження письменника, вченого – історика та філософа (1910–1960) / Федака Дмитро. // Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2010 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник. – Ужгород: вид-во В. Падяка, 2009. – С. 64–75.
17. Ф. К. [Федір Ковач]. Довгович Василь / Ковач Федір // Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1999. – С. 118.
18. Шелепець Й. Відгук Михайла Лучкая у Маркіяна Шашкевича / Шелепець Й. // Дукля. – 1973. – № 3. – С. 60.
19. Grammatica slavo-ruthena. Edita per Michaellem Lutskej. – Budaë, 1830; Фототипічне видання. – К.: Наук. думка, 1989. – 176 с.